

FELSEFÎ TEOLOJİYE GİRİŞ*

Immanuel KANT

Çev. Mehmet Sait REÇBER**

[Tanrı Fikri]

İnsan aklının bir ölçüt olarak kullanması için en yüksek mükemmellik fikrine ihtiyacı vardır ki ona göre saptamalar yapabilsin. Örneğin, insan sevgisine ilişkin olarak şu veya bu arkadaşlık derecesinin kendisine yaklaştığı veya yetişmediği mertebeyi belirleyebilmek için en yüksek arkadaşlık fikrini düşünürüz. Bir kimse bir başkasına arkadaşça bir hizmette bulunabilir, fakat yine de kendi refahını dikkate alabilir, ya da kendi çıkarını dikkate almaksızın her şeyi arkadaşına bağışlayabilir. İkincisi mükemmel arkadaşlık fikrine en çok yaklaşır. Bu türden bir kavrama, kendi gerçekliğinden bağımsız şu veya bu durumdaki daha küçük ve daha büyük derecelerin ölçütü olarak ihtiyaç duyulan şeye *fikir* denir. Fakat bu fikirlerin (Plato'nun cumhuriyet fikri gibi, mesela) hepsi sadece zihnin hayalleri değil midir? Asla. Çünkü şu veya bu durumu fikrime göre düzenleyebilirim. Bir yönetici, sözgelimi, ülkesini mükemmel yaklaştırmak için [ülkesini] en mükemmel cumhuriyet fikrine göre düzenleyebilir.

Bu türden herhangi bir fikir için üç öge gereklidir: (1) tüm yüklemine nispetle konunun belirleniminde tamlık (örneğin, Tanrı kavramında tüm gerçeklikler biraraya gelmiştir); (2) eşyanın varlığını çıkarsamada tamlık (örneğin, başka [kavramlardan] çıkarsanamayan, aksine diğer bütün şeylerin kendisinden çıkarılması gereken en yüce varlık kavramı); (3) topluluğun tamlığı, ya da topluluğun ve bütünün irtibatının tamamen belirlenmesi.

Dünya yüce bir varlığa dayanır, fakat dünyadaki şeyler hep karşılıklı olarak birbirine dayanır. Bir arada düşünüldüklerinde tam bir bütün oluştururlar. Anlık daima bütün şeylerde bir birlik oluşturmayı ve en yüksek dereceye varmayı arar. Böylece, örneğin, cenneti iyiliğin en yüksek derecesiyle bir araya gelmiş ahlakın en yüksek derecesi olarak, cehennemi de sefaletin en büyük derecesiyle birleşmiş kötülüğün en yüksek derecesi olarak düşünürüz. Kötülüğü, kötülüğün *en yüksek derecesi* olarak düşündüğümüzde onu, ne pişmanlık ne de cazibeyle ve [yine] kazanç veya çıkar

* Bu yazı Immanuel Kant'ın *Lectures on Philosophical Theology* (İng. Çev. A.W. Wood ile G. M. Clark) adlı eserinin "Giriş" kısmıdır (s. 21-42).

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

düşünmeksizin, sadece *kötü olduğu* için kötülükte tatmin bulmak için doğrudan bir eğilim olarak düşünürüz. Bu fikri kötülüğün ara derecelerini kendisine göre belirlemek için oluştururuz.

Aklın bir fikri hayalin bir idealinden nasıl ayrılır? Fikir *in abstracto* evrensel bir kuraldır, halbuki ideal bu kuralın altına getirdiğim tekil bir durumdur. Böylece, sözgelimi, Rousseau'nun Emile'i ve ona verilecek eğitim aklın gerçek bir fikridir. Fakat ideal hakkında belirgin hiçbir şey söylenemez. Bir şahıs yönetici, baba, veya arkadaş olarak davranması gereken tarza ilişkin her mükemmel sıfatı kendinde bulundurabilir, fakat bu, bu sıfatların şu veya bu durumda ne ifade ettikleri izahını bitirmeyecektir (bunun bir örneği Ksenophon'un *Cyropaedia'sıdır*)¹. Tamlığa olan bu isteğin nedeni mükemmellik kavramına başka türlü sahip olamayışımız olgusunda yatmaktadır. İnsani erdem her zaman mükemmel-olmayandır. Bu nedenle, bu mükemmeliyetsizliğin erdemden en yüksek derecesinden ne kadar aşağıda kaldığını görebilmemiz için bir ölçüte sahip olmalıyız. Aynı şey ahlaki kötülük için de geçerlidir. Kötülüğün derecesini sınırlayabilecek her şeyi kötülük fikrinin dışında bırakırız. Ahlakta, yasaları ahlaki mükemmelliklerinde ve arılıklarında tasavvur etmek zorunludur. Ancak, bir kimsenin böyle bir fikrin farkına varması yine de bir başka şey olacaktır. Ve bu bütünüyle mümkün değilse de fikrin hala büyük yararı vardır. Rousseau, *Emile*'inde, tasvir ettiği eğitimi bir tek bireye verebilmek için bütün bir yaşam süresinin (veya bir yaşamın büyük bir kısmının) gerekli olduğunu kendisi de kabul etmektedir.

Şimdi en yüce varlık fikrine geldik. Kendimiz için bir tasavvurda bulunalım: (1) *Her noksanlığı dışlayan* bir varlık. (Örneğin, aynı anda bilgili ve erdemli bir adamı zihnimizde canlandırarak olursak, bu mükemmelliğin büyük bir derecesi olur, fakat bir çok noksanlık hala geride kalacaktır.) (2) Bütün gerçeklikleri kendisinde toplayan bir varlık. Ancak bu yolla kavram tam olarak belirlenecektir. Bu kavram yine en mükemmel tabiat, veya en mükemmel tabiata mahsus herşeyin terkihi olarak da düşünülebilir (mesela, anlama ve irade). (3) O, bilgi ve ahlakın kendisine ait olduğu en yüksek iyi olarak düşünülebilir. Bu mükemmelliklerin ilkinde aşkın mükemmellik denir; ikincisine fiziksel, ve üçüncüsüne pratik mükemmellik adı verilir.

¹ Bu örneğin amaçladığı nokta konferansların Danzig el yazmasında biraz daha nettir: "Bir *individuo*'daki fikir bir idealdir. Örneğin, Ksenophon'un Cyrus'u, Ksenophon'un burada *in concreto* gösterdiği mükemmel bir prens fikridir" (Kant, *Gesammelte Schriften*, cilt 28, 2, 2, s. 1233) (Metne eklenen dipnotlar İngilizce'ye çevirenlere aittir. Ç.)

[Teoloji Nedir?]

Teoloji nedir? Teoloji en yüce varlığa ilişkin bilgimizin sistemidir. Sıradan bilgi teolojiden nasıl ayrılır? Sıradan bilgimiz terkip ve birlik gözetilmeksizin bir şeyin bir diğer şeyin yanına konulduğu bir yığındır. Bütünlük fikri bir sistemde baştan başa hükmeder. Tanrı hakkındaki bilgi sistemi Tanrı hakkındaki bütün mümkün bilginin toplamına değil, fakat sadece insan aklının Tanrı noktasında karşılaştığı şeye delalet eder. Tanrı'daki her şeyin bilgisi *theologia archetypa* dediğimiz şeydir ve bu bilgi sadece Tanrı'nın kendisinde bulunacaktır. İnsan tabiatında yer alan Tanrı'nın bu kısmına [yönüne, ç.] ilişkin bilgi sistemine *theologia ectypa* denir ve bu çok yetersiz olabilir. O yine de bir sistem oluşturur, çünkü aklın bize sağladığı bütün sezgiler her zaman bir bütünlük içinde düşünülebilir.

Tanrı hakkındaki tüm mümkün bilginin toplamı insan aklı için mümkün değildir, hatta gerçek bir vahiy yoluyla da. Fakat aklımızın Tanrı hakkındaki bilgiye ne kadar erişebileceğini görmek insan aklının en değerli soruşturmalarından biridir. Rasyonel teoloji de, hiçbir insan aklının daha geniş bir bilgi veya sezgiye erişme kapasitesinin olmadığı anlamında, [bu işi] tamamlamak için önerilebilir. Bu yüzden aklın kendi sınırlarına tümüyle işaret edebilmesi onun bir avantajıdır. Teoloji bu şekilde Tanrı hakkındaki tüm mümkün bilginin kapasitesiyle ilgilidir.

Bilgimizin hepsi iki türdür, olumlu ve olumsuz. Olumlu bilgi çok sınırlıdır, ancak bu olumsuz bilginin kazanımını bu oranda daha da büyütür. Tanrı hakkındaki olumlu bilgiye gelince, bilgimiz sıradan bilgidен daha fazla değildir. Ancak olumsuz bilgimiz daha fazladır. Yaygın pratik kendisinden bilgi yarattığı kaynakları görmez. Böylece kendilerinden daha fazla bilginin sağlanacağı daha fazla kaynakların bulunup bulunmadığı belirsizdir. Bu, yaygın pratiğin kendi anlığının sınırlarını tanımaması olgusundan ortaya çıkar.

Akl bu bilgide ne çıkara sahiptir? Spekülatif değil, pratik bir çıkar. [Bu] nesne bizim için hakkında spekülasyon yapamayacak kadar çok yücedir. Doğrusu, spekülasyonla hataya düşebiliriz. Ancak ahlak öğretimiz, ona teyit vermesi için, Tanrı fikrine muhtaçtır. Bu bizi böylece daha bilgili değil, daha iyi, daha erdemli ve daha dürüst yapmalıdır. Çünkü bizi mutlu edebilecek ve edecek olan yüce bir varlık varsa, ve bir başka hayat varsa ahlaki eğilimlerimiz bu suretle daha fazla güç ve besin alacak, ve ahlaki davranışımız daha fazla sağlamlaşmış olacaktır. Aklımız bu konularda az spekülatif çıkar bulur, ama pratik olana kıyasla çok az değerde olan bir şeydir bu. Spekülatif çıkar sadece, aklımızın kendisine göre daha az yüce olanı ölçmesi ve belirlemesi için her zaman en yüceye ihtiyaç duyduğudur.

Tanrı'ya bazen bir *anlık* atfederiz. Bunu ne dereceye kadar yapabiliriz? Kendi anlığımızın sınırlarını bilmiyorsak, o halde ilahi anlık hakkında daha da az

düşünebiliriz. Fakat burada da maksimuma sahip olmamız gerekir ve onu ancak bütün sınırlamaları kaldırarak elde edebiliriz. Bu yüzden anlığımızın ancak evrensel nitelikler yoluyla eşyayı bilebileceğini söyleriz, fakat, bu insan anlayışına ilişkin bir sınırlama olduğundan Tanrı'da bulunamaz. Böylece maksimum bir anlık, yani sezgisel bir anlık hakkında düşünebiliriz. Bu bize asla hiç bir kavram vermez, ama böyle bir maksimum daha küçük dereceleri belirlemeye hizmet eder. Mesela, insani iyilikseverliği belirlemek istersek, ancak Tanrı'da bulunan, en yüksek iyilikseverliği düşünmek suretiyle yapabiliriz. Ve daha sonra ara dereceleri ona göre belirlemek kolaydır. Bu yüzden Tanrı kavramı bilgimizde belirlenecek kadar genişletilmiş değildir. Çünkü maksimum daima belirli olmalıdır. Hak kavramı, örneğin, tamamen ve kesin olarak belirlenmiştir. Fakat hakkaniyet kavramı oldukça belirsizdir. Çünkü o bir yere kadar hakkımdan feragat etmem gerektiği anlamına gelir. Fakat ne kadar? Çok fazla feragat edersem kendi hakkımı çiğnerim.

Bundan dolayı ahlakta da Tanrı'ya yöneltilmiş bulunmaktayız. Çünkü o bize en yüce varlığa göre biçimlendirilmiş en yüksek ahlak fikrini arzulamayı söyler. Fakat bunu nasıl yapabiliriz? Bu amaç için ahlakımızın en yüce varlığın ahlakının ne derecede altında kaldığını görmek zorundayız. Bu yolla Tanrı kavramı bize yardımcı olabilir ve yine ahlaktaki daha ince ayrımları kendisiyle belirleyebilmek için bir ölçüt olarak iş görebilir. Böylece burada da spekülatif bir çıkara sahibiz. Fakat, ne kadar da ehemmiyetsiz! Çünkü o bize maksimum ile yok arasında bulunabilecek her şeyi belirli bir şekilde göstermemizi sağlayan bir araçtan başka bir şey değildir. Öyleyse, ahlak kavramlarımızı yükselterek ve ahlaki davranışımızın kavramlarını gözlerimizin önüne sererek kendimizi daha iyi insan yapmağa ilişkin olan pratik çıkarımıza kıyasla teorik çıkarımız ne kadar da azdır!

Teoloji doğanın görünüşlerini bize açıklamada iş göremez. Açıklaması bize açık olmayan her şeyin temelini Tanrı'yı koymak genelde aklın doğru bir kullanımı değildir. Aksine, doğayı ve onun işleyişlerini bileceksek ilkin doğanın yasalarına nüfuz etmemiz gerekir. Bir şeyin Tanrı'nın mutlak kudretinden dolayı olduğunu söylemek genel olarak ne aklın kullanımı ve ne de [bir] açıklamadır. Bu tembel bir akıldır ve bu konuda bilahare söyleyeceğimiz daha fazla şeyler olacaktır.² Fakat kimin doğanın yasalarını bu kadar sağlam bir şekilde inşa ettiğini ve onun işleyişlerini kimin sınırladığını soracak olursak o zaman akıl ve doğanın bütünlüğünün yüce nedeni olarak Tanrı'ya ulaşacağız. Şimdi daha da soralım: Tanrı hakkındaki bilgimiz veya rasyonel teolojimiz ne değere sahiptir? Sırf, en yüce nesneyle iştiğal ettiği veya nesnesi olarak Tanrı'ya sahip olmasından dolayı herhangi bir değeri yoktur. Aksine bu nesnenin kendi değerine uygun

² Bu Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*, A689/B717'de eleştirdiği *ignava ratio* hatasıdır. Yine elinizdeki Konferansların İkinci Bölüm giriş paragrafına bakınız.

olan [bu nesnenin] bilgisine sahip olup olmadığımızı sormamız gerekir. Ahlakta sadece nesnenin bir değere sahip olduğunu değil, aynı zamanda nesnenin bilgisinin de bir değere sahip olduğunu görürüz. Bu yüzden açıktır ki, teoloji sadece bilgisinin nesnesi en yüksek değer olduğundan övünmek için herhangi bir nedene sahip değildir. Her halükarda Tanrı'nın büyüklüğüne kıyasla bilgimiz sadece bir gölgedir ve kuvvelerimiz Tanrı tarafından ziyadesiyle aşılmıştır. Gerçek soru şudur: Buna rağmen bilgimiz bir değere sahip midir? Ve cevap şudur: Evet, din ile bağlantılı olduğu oranda. Çünkü din, teolojinin ahlaka, yani iyi bir fitrata ve en yüce varlığı bütünüyle hoşnut eden bir davranış sürecine tatbikinden başka bir şey değildir. *Doğal din* böylece tüm dinin esası ve tüm ahlaki ilkelerin en sağlam dayanağıdır. Ve doğal teoloji tüm din için hipotez ve erdem ile dürüstlük kavramlarımıza ağırlık kazandırdığı oranda kendisini bütün spekülasyonların ötesine taşıyan bir değere haizdir.

Doğal teolojide tanrı-bilginleri³ var mıdır? Doğuştan bilgin olmak gibi bir şey yoktur. Vahyedilmiş dinde öğrenmenin bir yeri vardır, çünkü vahyedilmiş dinin bilinmesi gerekir. Fakat doğal dinde öğrenmeye yer yoktur. Çünkü burada yanlışların içeri girmesini engellemekten başka yapılacak bir şey yoktur ve bu esasen bir öğrenme türü değildir. Genelde aklın a priori hiçbir bilgisine öğrenme denemez. Öğrenme öğretilmesi gereken bilginin toplamıdır.

Tanrıbilimci veya tanrı-bilgini gerçek bir öğrenime sahip olmalıdır, çünkü o Kitabı Mukaddes'i yorumlamalı, yorumlama ise dillere ve bundan da çok öğretilen bilgilere dayanır. Grekler zamanında felsefi mektepler *physicas* ile *theologicas* olarak ayrılmışlardı. Ancak ikincisinin o dönemin dini adetlerini araştıran, kutsal kaidelerini ve bunun gibi diğer batıl şeyleri öğrenen mektepler olarak anlaşılması gerekir. Aksine onlar rasyonel araştırmacılarıdır. Onlar hangi Tanrı kavramlarının akılda saklı olduğu, aklın Tanrı hakkındaki bilgide nereye kadar ilerleyebileceği, bilgi alanındaki sınırların nerede bulunduğu ve bunun gibi şeyleri fark ettiler. Fakat Tanrı hakkındaki bilgi öğrenmeye bağlıydı.

Şimdi soralım: Din için gerekli olan teolojinin asgarisi nedir? Bizi Tanrı'ya iman etmeye sevk etmesi ve böylece hayat akışımıza yön vermesi için zorunlu olan Tanrı hakkındaki asgari bilgi nedir? Teoloji'nin en küçük, en dar kavramı nedir? O sadece bir dine ihtiyaç duymak ve doğal din için yeterli bir Tanrı kavramına sahip olmak üzerine

³ Tanrı-bilgini = *Gottesgelehre* (literal olarak, "Tanrı hakkında bilgin"). Kant'ın tartışması açıkça Eberhard'ın *Gottesgelehrtheit* terimini kullanımının bir eleştirisini amaç edinmiştir: "[Teolojide] insanlar için Tanrı hakkında bilgi mümkün en büyük mükemmellikte ele alınmalıdır, yani en zengin, en doğru, en açık, en aşikar ve en zinde bilgi olmalıdır, veya kısacası en bilimsel veya araştırılmış olmalıdır. Böyle bilgi ve daha sınırlı olanları bile *dini* ihtiva eder. Tanrı hakkındaki iki bilgi türünü tefrik etmekle iyi ederiz. Çünkü her insan dine sahip olmalıdır, fakat her insan bir tanrı-bilgini (*Gottesgelehre*) olmak zorunda değildir" (Eberhard, *Vorbereitung zur natürlichen Theologie* [Halle, 1781], s. 4).

kuruludur. Ancak bu aşgarilik Tanrı kavramının *mümkün* olduğunu ve anlığın yasalarıyla çelişmediğini kavrarsam sağlanır. Herkes bu kadarıyla ikna olabilir mi? Evet, ikna olabilir, çünkü hiç kimse bu kavramı elimizden alıp ve imkansızlığını kanıtlayacak konumda değildir. O halde din için mümkün olan en az gereksinim budur. Temelinde sadece bu olmakla dine hala bir yer vardır. Fakat Tanrı kavramının imkanı ahlak tarafından desteklenmiştir, çünkü, başka türlü, ahlakın saikleri bulunmayacaktır. Üstelik böyle bir varlığın imkanı tek başına insanda dinin ortaya konulması için yeterlidir. Fakat teolojinin maksimumu bu değildir. Böyle bir varlığın gerçekten var olduğunu bilirsem daha iyi olur. Kendilerini doğru bir hayata adayan kadim Greklerin ve Romalıların bu kavramın imkanından başka bir Tanrı kavramına sahip olmadıklarına inanılmaktadır. Ve bu, onları bir dine yönlendirmek için yeterliydi.

Şimdi pratik açıdan tatmin olacağımız fakat spekülative açıdan aklımızın az tatmin bulacağını söylemek için yeterli kavrayışa sahip bulunmaktayız. Tanrı kavramını sunmaya çalışırken kendimizi hatalardan ve spekülative açıdan çelişkilerden koruyacağız, ve teoloji düşmanlarının saldırılarından emin kalacaksak aklımızı çok iyi kontrol etmeliyiz. Ancak gayemiz ahlaki ise, her şeyden önce ahlakımız üzerinde bir tesiri olabilecek herhangi bir hatadan kendimizi korumalıyız.

Doğal teoloji iki türden oluşur (a) *theologia rationalis* ve (b) *theologia empirica*. Ancak Tanrı bir duyum nesnesi olmadığı ve bu yüzden bir tecrübe nesnesi olamayacağı için *theologia empirica*'ya ancak ilahi bir vahyin yardımıyla güç yetirebiliriz. Fakat buradan *akıl* ve *vahiyden* başka teoloji türlerinin bulunmadığı anlaşılır. Rasyonel teoloji ya *spekülative* (temelinde teorik bilimle) ya da *ahlaki* (nesnesi pratik bilgiyle) dir. Bunların ilki *spekülative teoloji* olarak da adlandırılabilir, pratik ilkelerden çıkarsadığımız ikincisine de bu durumda *ahlak teolojisi* denilecektir. Spekülative teoloji, buna ilaveten, ya (1) kaynağını sadece bütün tecrübeden bağımsız saf anlak ve akıldan alan *aşkındır*, ya da (2) *doğaldır*. Bunların ilkini doğal teolojiden ayırmak gerekir, çünkü onda, kendisinden Tanrı'ya atfedebilecek sıfatlar çıkarabileceğimiz bir tabiat üzerine kurulu bizde bir şeyin olduğu yerde, kendimize kıyasla Tanrı'yı tasavvur edebiliriz. Fakat doğal teolojide, aşkın teolojide mevcut bulunan tüm kavramların yalnızca saf akıldan alındığı kavramların saflığı asla yoktur.

Doğa tecrübe nesnelere toplamıdır. Doğayı ya genel olarak dünyanın tabiatı olarak ya da mevcut her şeyin yapısı olarak düşünebilirim. Dolayısıyla doğal teoloji iki türden oluşabilir: (1) *kozmeteoloji*, burada bir dünyanın tabiatını genel olarak düşünür ve oradan dünyanın yaratıcısının varlığına delil getiririm; veya (2) *fizikoteoloji*, burada mevcut dünyanın yapısından bir Tanrıyı bilmeye varırım.

Yukarıdaki tamamen mantıksal kurallara göre bir bölümelemedir. Ancak, dakik olmak gerekirse, rasyonel teolojiyi (a) *transcendentalem*, (b) *naturalem*, ve (c)

moralem'e ayırmamız gerekir. İlkinde Tanrı'yı sadece aşkın kavramlarla düşünürüm. İkincisinde onu fiziğe ilişkin kavramlarla düşünürüm ve sonuncusunda Tanrı'yı ahlaktan çıkarsanan kavramlarla düşünürüm. Daha yakından tespit edecek olursak, Tanrı'yı (1) *derivativum* olmayan, başka varlık tarafından belirlenmemiş veya başkasına dayanmayan, ve (2) mümkün ve varolan tüm varlıkların nedeni olan ilk varlık olarak düşüneceğiz. Dolayısıyla Tanrı'yı şu yollarla düşünürüm:

(1) Tanrı'yı genelde bütün eşyayla karşılaştırıp, tüm varlıkların en yücesi ve tüm mümkün şeylerin kaynağı olarak düşündüğüm zaman onu *ens originarium* [ilk varlık], *ens summum* [en yüce varlık] olarak düşünürüm. Bir *ens summum* olarak *entis originarii* kavramı aşkın felsefeye aittir. Bu aşkın kavram doğrusu aşkın felsefenin temelidir ve kendisine [1] başka herhangi bir şeyden türemeyen ile [2] her şeyin kaynağı olmak niteliklerinin ait olduğu ilk varlığı *ens originarium* olarak düşündüğüm özel bir teoloji vardır.

(2) *Ens originarium*'u *summa intelligentia* [en yüksek akıl] olarak, yani en yüce varlığın en yüksek akli varlık olarak tasavvur edildiği şekilde düşüneceğim. Kim ki Tanrı'yı sadece *ens summum* olarak düşünürse bu varlığın nasıl oluştuğunu [olduğunu, ç.] belirsiz bırakır. Ancak Tanrı *summa intelligentia* olarak düşünülürse o diri bir varlık, ilim ve hür iradesi sahibi *yaşayan* bir Tanrı olarak tasavvur edilir. Tanrı bu durumda dünyanın nedeni olarak değil, dünyanın meydana getirilmesinde anlığını uygulamak durumunda olan ve keza hür iradeye sahip olan dünyanın *yaratıcısı* olarak düşünülür. Bu ilk iki nokta *theologia rationalis*'in içindedir.

(3) Son olarak, *entis originarii*'nin *summum bonum* olarak, *en yüksek iyi* olarak tasavvuru vardır. Bu Tanrı'nın sadece bilginin en yüksek gücü olarak değil, fakat keza bilginin en yüksek temeli olarak, bütün gayelerin bir sistemi olarak olarak düşünülmesi gerektiğini ifade eder. Ve bu teoloji *theologia moralis*'tir.

Aşkın teolojide Tanrı'yı dünyanın *nedeni* olarak tasvir ederiz. Doğa teolojisinde onu dünyanın yaratıcısı, hayat sahibi ve herhangi bir zorlama olmaksızın kendi hür seçme kudretiyle dünyaya varlığını bahşeden hür bir varlık olarak tasavvur ederiz. Ve son olarak, ahlak teolojisinde Tanrı'yı dünyanın hükümdarı olarak düşünürüz. Çünkü O, kendisi için daha başka hiçbir gaye koymuş olmaksızın hür seçme gücüyle bir şey yaratmış olabilirdi. Oysa ahlak teolojisinde Tanrı'yı ahlaki yasalarla ilişkili olarak dünyanın yasa-koyucusu olarak düşünürüz.

[Bazı Teolojik Terimler]

Kim ki hiçbir teoloji'yi asla varsaymasa ateisttir. Kim ki sadece aşkın teoloji'yi varsayarsa deisttir. Deist dünyanın bir nedeni olduğunu kuşkusuz varsayacaktır, ancak bu nedenin özgürce hareket eden bir varlık olup olmadığını belirsiz bırakacaktır. Aşkın teolojide Tanrı'ya ontolojik yüklemeler dahi atfedilebilir ve sözelimi onun gerçekliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat kim ki bir *theologiam naturalem*'i varsayarsa teisttir. Deist ve teist terimlerinin, ilkinin Latin ikincisinin Grek kaynaklı olmasının dışında, neredeyse birbirinden ayırt edilmeleri olanaksızdır. Teizm sadece bir Tanrıya inanmak değil, fakat dünyayı bilgisiyle ve özgür iradesiyle meydana getirmiş *yaşayan* bir Tanrı'ya inanmak üzerine kurulmuştur. Şimdi *theologia transentalis*'in herhangi bir tecrübe karışımından bütünüyle ari sadece salt akıldan oluştuğu görülebilir. Ancak doğal teoloji için durum böyle değildir. Ona bir tür tecrübenin karıştırılması gerekir, çünkü akıl gibi bir örneğe (örneğin, kendisinden en yüksek anlığı çıkarsadığım insan anlığının gücü) sahip olmam gerekir. Fakat aşkın teoloji Tanrı'yı herhangi bir tecrübeden bütünüyle ayrı olarak temsil eder. Ya değilse, tecrübe bana evrensel bir şeyi nasıl öğretebilir? Aşkın teolojide Tanrı'yı hiçbir sınırlamaya sahip olmayan olarak tasavvur ederim. Bu şekilde kavramımı en yüksek dereceye kadar götürür ve Tanrı'yı kendimden sonsuz derecede uzaklaştırılmış [yüceltilmiş, ç.] bir varlık olarak addederim. Ancak bu şekilde Tanrı'yı tanımış (bilmiş) olur muyum?

Bundan dolayı deistin Tanrı kavramı bütünüyle aylak ve yararsız olup, bir tek onu varsaymam üzerimde hiçbir etki yaratmaz. Ancak, eğer aşkın teolojinin diğer iki türüne bir başlangıç veya giriş olarak kullanılırsa çok büyük ve bütünüyle mükemmel bir yarara haizdir. Çünkü aşkın teolojide Tanrı'yı tamamen salt bir yolla düşünürüz; ve bu, insanbiçimciliklerin diğer iki teolojiye sızmasını engeller. Bu yüzden aşkın teoloji, bizi hatalardan koruması açısından, en büyük olumsuz yarara sahiptir.

Fakat Tanrı'nın *summum bonum*, en yüksek ahlaki iyi olarak düşünüldüğü teoloji türüne ne ad vereceğiz? Şu ana kadar bu doğru bir şekilde ayırtılmış bulunmamaktadır ve böylece onun için herhangi bir ad düşünülmüdü. Ona *theismus moralis* denilebilir, çünkü onda Tanrı ahlak yasalarının müellifidir. Ve dinin temeli olarak iş gören gerçek teoloji budur. Çünkü Tanrı'yı dünyanın yaratıcısı (*author*) olarak kabul edip, fakat aynı zamanda dünyanın yöneticisi olarak düşünmesem bunun benim davranışım üzerinde asla etkisi olmayacaktır. Ahlak teolojisinde Tanrı'yı doğa alanındaki en yüksek ilke olarak değil, fakat daha ziyade *gayeler alanındaki* en yüksek ilke olarak düşünürüm.

Ancak *ahlak teolojisi* yükümlülük kavramının Tanrı kavramını öngördüğü bir ahlak olan *teolojik ahlaktan* bütünüyle farklı bir şeydir. Böyle teolojik bir ahlakın ilkesi yoktur, veya bir ilkeye sahipse bu ilke Tanrı'nın iradesinin vahyedilmiş ve tezahür etmiş

bulunması olgusundan başka bir şey değildir. Fakat ahlak, teoloji üzerine bina edilmemelidir. O kendinde, iyi davranışımızın temeli olacak bir ilkeye sahip olmalıdır. Bundan sonra teolojiyle birleştirilebilir ve bundan böyle ahlakımız daha fazla saik ve ahlaki açıdan itici bir güce sahip olacaktır. Teolojik ahlakta Tanrı kavramı ödevlerimizi tayin etmek zorundadır. Fakat bu, ahlakın tam tersidir. Çünkü insanlar her türlü en kötü ve korkutucu sıfatları Tanrı kavramlarının bir parçası olarak tasavvur ederler. Şimdi, kuşkusuz bu tasavvurlar bizde korku doğurabilir ve bizi zorlama veya ceza korkusu yoluyla ahlak yasalarına uymaya sevk edebilir. Ancak onlar nesneyi ilginç kılmazlar. Çünkü eylemlerimizin ne kadar iğrenç olduğunu bir daha görmeyiz; sadece ceza korkusuyla onlardan kaçınırız. Doğal ahlak öyle oluşturulmalıdır ki herhangi bir Tanrı kavramından bağımsız bir şekilde düşünülebilir ve en hararetli bağlanışımız kendi içsel değerini ve üstünlüğünü ortaya koyabilsin. Fakat ahlakın kendisinden pay aldıktan sonra, iyi davranışımızı ödüllendirebilen Tanrı'nın varlığına da dikkate almak bağlanışımızı arttırmaya yarayabilir. Ve bundan sonra ahlak yasalarını gözetlememizde bizi belirleyecek güçlü saiklere sahip olacağız. Bu oldukça zorunlu bir hipotezdir.

Spekülatif teoloji (1) *ontoteoloji*⁴, (2) *kozmeteoloji*, ve (3) *fizikoteoloji* olarak bölümlenebilir. Birincisi Tanrı'yı sadece kavramlarla ele alır (ve o tam da Tanrı'yı tüm imkanın ilkesi olarak gören *theologia transcendentalis*'tir). Kozmeteoloji mevcut bir şeyi baştan varsayar ve genelde bir dünyanın varlığından en yüce bir varlığa gider. Ve son olarak, fizikoteoloji genelde mevcut dünyanın tecrübesinden yararlanır ve bundan dünyanın bir yaratıcısına ve bir yaratıcı olarak ona ait olan sıfatlar çıkarır.

Anselm en yüce bir varlığın zorunluluğunu bir *entis realissimi* kavramından yola çıkarak sadece kavramlarla inşa etmeye çalışan ilk kişiydi. Bu teoloji pratik açıdan büyük bir yarara haiz değilse de hala kavramlarımızı saflaştırma ve duyum dünyasına ait insanlar olarak soyut Tanrı kavramına atfedebileceğimiz her şeyden onları arındırma avantajına sahiptir. Bu mümkün bütün teolojilerin temelidir.

Kozmeteoloji en dikkate şayan bir şekilde Leibniz ve Wolff tarafından ele alınmıştır. Bu teoloji türünde bir tecrübe nesnesinin var olduğu farz edilmiş ve daha sonra en yüce varlığın mevcudiyeti bu salt tecrübeden kalkılarak ispatlanmak için çaba ortaya konmuştur. Wolff, tüm imkanın temelini ihtiva eden bir varlığın mevcudiyetinin sadece böyle bir varlığın kavramından kanıtlanacağından kuşku duydu. Bu yüzden dedi ki: Bir şey vardır. Şimdi o ya kendisi için varolmalıdır ya da varlığının temeli olarak bir nedeni olmalıdır. İlk neden bütün varlıkların varlığı olmalıdır. Bu yüzden kozmeteolojinin tam da ontoteoloji kadar soyut olduğunu görmekteyiz, çünkü, ya kendisi için varolan ya da varlığının temeli olarak bir başka nedene sahip bir şeyin var olduğunu, bana söylenmesi fazla yardımcı olmuyor. Ve bu nedenin kendinde her

⁴ Pölitiz'in metni *Ontologie* olarak kaydediyor.

mükemmelliği içerip içermediğini araştırırsak sonuç, tüm varlıkların bir varlığının, başka hiçbir şeye dayanmayan bir ilk varlığın varolması, gerektiği kavramıdır.

Bütün dünya popülariteyi hedefliyor ve kolayca kavranan örnekler aracılığıyla kavramlara nüfuz etmeye çabılıyor. Bu yüzden en yüksek kavramı bile sezgisel bir kavramla çalışmak için iyi bir neden vardır. Fakat sağlam bir ayak yeri de elde etmek ve tecrübe sahasının dışındaki labirentlerde dolanıp durmamak için mutlak fikrin *in concreto* temsil edilmesi de haklı olarak arzulanmıştır. Bu yüzden fizikoteolojiye geliyoruz. Fizikoteoloji bir çok kimse tarafından ele alındı ve zaten Anaxagoras ile Sokrates'in öğretilerinin temeliydi. Fizikoteoloji en yüce varlığı en yüksek akıl ve gayelilik, düzen ve güzelin yaratıcısı olarak sunma elverişliliğine sahiptir. Bütün insan ırkına uyarlanmıştır, çünkü aydınlatılabilir ve Tanrı kavramlarımıza sezgisel bir müracaat yolu açabilir. Fakat fizikoteolojinin hiçbir belirlenmiş Tanrı kavramına sahip olamayacağı da keza ifade edilmelidir. Çünkü sadece akıl, eksiksizliği ve bütünlüğü temsil edebilir. Fizikoteolojide Tanrı'nın gücünü görüyorum. Fakat bunun kesin bir şekilde *her şeye gücü yeten* veya gücün en yüksek derecesi olduğunu söyleyebilir miyim? Bu yüzden en yüksek bir mükemmellik türünü çıkarsayamam.

Ontolojik Kanıt

Bu kanıt bana kendisinde en yüksek mükemmelliği bütün yükleriyle belirlenmiş olarak düşünebildiğim ontoteoloji verir. Fakat aklımızın eşya hakkında yaptığı yargılar ya olumlu ya da olumsuzdurlar. Yani, bir şeyi bir şeyle yüklemlediğim zaman o şeye atfettiğim bu yüklem bir şeyin o şeyde olduğunu (veya biraraya geldiğini), veyahut bir şeyin onda olmadığını ifade eder. Bir şeyde varlığı ifade eden bir yüklem bir *gerçeklik* içerir, yokluğu ifade eden bir yüklem onun değilmesini (eksikliğini) içerir. Her değilme (olumsuzlama) bir gerçekliği varsayar. Bu yüzden bir değilmeyi ona zıt olan gerçekliği bilmeksizin bilemem. Çünkü, neyin eksik olduğunu bilmeksizin, sade bir eksikliği nasıl algılayabilirim?

Dünyadaki her şey kendisinde gerçekliklere ve eksikliklere (*negations*), sahiptir. Sadece eksikliklerden oluşan ve her şeyden yoksun bir şey bir hiç, bir şey-olmayan (*non-entitity*) olacaktır. Bu yüzden her şey, bir şey olacaksa, bazı gerçekliklere sahip olmak zorundadır. Dünyadaki her şey keza bazı eksikliklere sahiptir ve eşya arasındaki ayrımı oluşturan tam da gerçeklikler ile eksiklikler arasındaki bu ilişkidir. Fakat eşyada, tekabül ettiği gerçeklikleri dünyada asla bulunamayacak bazı eksiklikler buluruz. Eğer bu eksiklikler gerçekliğe olan sınırlamalardan başka bir şey değilse, bu eksiklikler nasıl mümkündür? Bu şeylerdeki gerçekliğin büyüklüğü hakkında nasıl bir fikir sahibi olabilir ve mükemmelliklerinin derecesini nasıl belirleyebiliriz? Akıl kendi doğasının ilkelerine göre eşyadaki gerçekliğin derecesine ilişkin yargıları sadece

tümelden tikeli çıkarsadığı için, kendisiyle başlayacağı ve ona göre diğer bütün şeyleri ölçebileceği maksimum bir gerçekliği düşünmek zorundadır. Tüm gerçekliklerin kendisinde içerildiği bu tür bir şey bir tek tam (*complete*) şey olacaktır, çünkü tüm mümkün yüklemeler bakımından mükemmel bir şekilde belirlenmiş olacaktır. Ve tam da bu yüzden böyle bir *ens realissimum* [en gerçek varlık] keza bütün diğer şeylerin imkanının temeli olacaktır. Çünkü, sadece sonsuz birçok yolla sınırlanmış şekilde en yüce gerçekliği düşünmek suretiyle sonsuz bir şekilde birçok şeyin imkanını düşünebilirim. Bazı gerçeklikleri alıkoyup, onları sınırlarsam ve diğer gerçeklikleri tamamen dışarıda bırakırsam, bu durumda hem gerçeklikleri hem de eksiklikleri olan ve sınırlamaları daha büyük bir gerçekliği öngören bir şeye sahip olurum. Mesela, belli bir ışığı düşünebiliriz ve karanlığı ışıkla karıştırmak suretiyle onun sonsuz tonlarını (*modifications*) da düşünebiliriz. Bu durumda ışık gerçeklik, karanlık da eksiklik olacaktır. Şimdi daha fazla ışık, daha az karanlık veya daha az ışık, daha fazla karanlık düşünebilirim; ve çok ve azı ölçme kurallarına göre her bir durumda ne düşünürsem, ışığın boyutları ve tonları olacaktır.

Aynı ilke bakır hakkaklamayı ve işlemeyi izah eder. Nasıl ki bu sanatlarda hafiflik ondan doğan bütün tonların (*modifications*) imkanının temelini içeriyorsa, böylece aynı şekilde yokluklar ortaya çıksın diye *ens realissimum* sınırladığım zaman o bütün diğer şeylerin imkanının temelini kapsar. Anlığın bu salt kavramı, her gerçekliğe sahip bir şey olarak Tanrı kavramı her insanın anlığında bulanmalıdır.

Ancak bu kavramın nesnesi de gerçek (*actual*) mi? Bu başka bir mesele. Böyle bir varlığın var olduğunu kanıtlamak için Descartes her gerçekliği kendinde toplayan bir varlığın, var olmak da bir gerçeklik olduğundan, *zorunlu olarak* var olması gerektiğini ileri sürdü. Bir *ens realissimum* düşünürsem, bu gerçekliği de onunla birlikte düşünmek zorundayım. Bu yolla o, böyle bir varlığın zorunlu varlığını sadece anlığın salt bir kavramından çıkarsadı. Ve bu kesinlikle muhteşem bir şey olacaktı, keşke kanıtı doğru (*correct*) olsaydı. Çünkü bu durumda bizzat kendi aklım böyle bir varlığın var olduğunu farz etmeye beni zorlayacak, ve onun var olduğunu inkar etmek isteseydim kendi aklımdan vazgeçmek zorunda kalacaktım. Dahası, sadece bir böyle varlığın olabileceğini ayrıca tartışmasız olarak kanıtlayabilirdim. Çünkü gerçek olan her şeyi kendisinde biraraya getiren birden fazla varlığı düşünemezdim. Böyle birkaç varlık olsaydı, onlar ya *realissima* olamayacaktı, veyahut bir ve aynı varlık olmak zorunda olacaktı.

Kozmolojik Kanıt

Bu kanıtta bir şeylerin var olduğunu varsayıyorum (dolayısıyla bir tecrübeyi öngörüyorum), ve böylece bu varsayım üzerine bina edilen kanıt artık daha önce

tartıştığımız aşkın kanıt gibi salt akıldan çıkarsanmış değildir. Fakat kendisiyle başladığım tecrübe imkan dahilinde varsayabileceğim en yalın tecrübedir. O tam da varolduğumun tecrübesidir. Leibniz ve Wolff'un dediği gibi iddia ederim ki: Ben ya zorunluyum ya da olumsalım. Fakat Ben'de olup biten değişiklikler Ben'im zorunlu olmadığımı gösterir. Öyleyse Ben olumsalım. Ancak, Ben olumsalsam, benim dışımda bir yerde varoluşumun bir temeli olmalıdır, ki bu benim neden böyle olup, başka türlü olmadığının nedenidir. Varoluşumun bu temeli mutlak anlamda zorunlu olmalıdır. Öyle ki, o da olumsal olsaydı, bu durumda varoluşumun temeli olamazdı, çünkü onun [da] bir kez daha varoluşunun temelini kapsayan başka bir şeye ihtiyacı bulunurdu. Ancak bu mutlak olarak zorunlu varlık, bizzat kendi varlığının temelini ve sonuçta bütün dünyanın varlığının temelini kendinde içermek zorundadır. Çünkü bütün dünya olumsaldır, ve bu yüzden kendi içinde neden böyle olduğunun ve başka türlü olmadığının nedenini içerebilir. Fakat her şeyin varlığının temelini kendinde barındıran bir varlık, *kendi* varlığının temelini de kendinde içermek durumunda olacaktır. Çünkü onun kendisinden çıkarsanabileceği başka bir şey yoktur. Ve bu varlık *Tanrı*'dir. Daha sonra Wolff böyle bir varlığın en yüksek mükemmelliğini onun mutlak zorunluluğundan çıkarsama yoluna gitti.

İlk kaynağına ilişkin şeyler bir yana, bu kozmolojik kanıt temelde tıpkı aşkın kanıt kadar soyuttur. Çünkü bu kaynak ampiriktir, ama ondan sonra burada da sadece salt kavramlarla iş görmek durumundayız. Kozmolojik kanıtta aşkın kanıtın varsayıldığını ve kozmolojik kanıtta bütün gücünü onun verdiğini görmek kolaydır. Diğer yandan, daha önceki kanıt yanlışsa, bu ikinci kanıt kendiliğinden çöker. Çünkü en mükemmel bir varlığın zorunlu olarak varolması gerektiğini kanıtlayabildiğim takdirde, diğer yandan, mutlak olarak zorunlu bir varlığın en mükemmel varlık olması gerektiği sonucuna varabilirim.

Fizikoteolojik Kanıt

Fizikoteolojik kanıt mevcut dünyanın yapısından onu yaratıcısının tabiatını çıkarsadığımız kanıttır. Bu kanıt kozmolojik kanıtlarla neredeyse özdeştir. Yegane farklılık kozmolojik kanıtta dünyanın bir yaratıcısının kavramı genelde bir dünya kavramından soyutlanmışken; fizikoteolojik kanıtta *mevcut* dünyadan soyutlanmıştır. Bu kanıtın kaynağı bütünüyle ampiriktir; kanıtın kendisi çok popüler ve cezbedicidir, oysa ontolojik ve kozmolojik kanıtlar bir hayli kuru ve soyuttur.

Şimdi Tanrı'nın varlığı için kanıtların sistematik uygulamasına ilişkin bir tashihi sunmanın zamanıdır. Bu tashih zorunludur, çünkü meseleyi yukarıda tam olarak ifade edemedik. O (tashih) ontolojik ve kozmolojik kanıtın her ikisinin de aşkın teolojiye ait olduğunu göstermek üzerine kuruludur, çünkü onların her ikisi de *principiis a priori* dan

çıkarsanmıştır.⁵ Bu ontolojik kanıt hususunda zaten yeterince netleştirildi. Fakat, yukarıda iddia da ettiğimiz gibi, kozmolojik kanıt sanki tecrübeden ödünç alınmış gibi görünebilir. Fakat daha yakından incelemeyle onun bir dünyanın tecrübesini varsaymaya ihtiyaç duymadığını göreceğiz. Bilakis, bir dünyanın varlığı sadece bir hipotez olarak kabul edilebilir. O halde şunu iddia ederim: Bir dünya varsa, ya olumsal ya da zorunlu, vb. olması gerekir. Ve bir dünya vardır, vs. değil. Böylece bu çıkarımda dünya veya onun oluşturulduğu tarza ilişkin hiçbir tecrübeye asla ihtiyaç duymam. Bunun yerine sadece bir dünya kavramını kullanıyorum, istersen en iyi veya en kötü dünya olsun. Böylece kozmolojik kanıtın bütünü sadece anlığın salt kavramları üzerine kurulmuş ve bu ölçüde de *principiis a priori*'den çıkış yapan aşkın teolojiye aittir. Fakat fizikoteolojik kanıt bütünüyle ampirik ilkelerden çıkarsanmıştır, çünkü varolan dünyaya ilişkin bilfiil algımı onun temeli olarak kullanıyorum. Ancak aşkın teoloji başarılı olmasa, fizikoteoloji de başarılı olmayacaktır. Çünkü aşkın teoloji olmaksızın fizikoteoloji belirli bir Tanrı kavramı, asla veremez, ve belirsiz bir kavramın asla hiçbir yararı yoktur. Tam [bir] Tanrı kavramı en mükemmel bir varlık kavramıdır. Ancak, böyle bir kavramı asla tecrübeden çıkarsayamam, çünkü en yüksek mükemmellik mümkün hiçbir tecrübeye bana verilemez. Mesela, ölçülmez derecede büyük bir uzamda, her bir evrenin akıllı ve akıllı-olmayan yaratıkların yer aldığı bir milyar evrenle çevrelenmiş bir milyon güneş varsaysam da Tanrı'nın mutlak gücünü tecrübeyle asla kanıtlayamam. Çünkü büyük bir güç yüz milyon hatta bin milyon güneş bile yaratmış olabilir. Herhangi bir *factum*'dan sadece büyük bir güç, ölçülmez bir güç çıkarsayabilirim. Fakat *ölçülmez* güçle kastedilen nedir? Sadece öyle bir güç ki gücümün ona oranla o kadar az olduğu için ölçme kapasitesine sahip olmadığım bir güç. Ancak bu hala her şeye gücü yetmek değildir.

Aynı şekilde, dünyadaki büyüklük, düzen ve her şeyin zincir gibi bir araya gelişine hayret etsem bile sadece bir varlığın onu meydana getirdiği sonucuna varamam. Her birinin kendi alanında zevkle çalıştığı birkaç güçlü varlık hayli bir kolaylıkla bulunmuş olabilir.⁶ Veya en azından dünya tecrübemden bu varsayımı çürütemem. Bu yüzden Tanrı'nın varlığı için kanıtlarını dünya hakkındaki tecrübeleri üzerine inşa eden kadimler böyle çelişkili sonuçlar ortaya koydular. Anaksagoras ve daha sonra Sokrates

⁵ Eberhard'ı izleyerek Kant, Leibniz'çi *a contingentia mundi* kanıtını a posteriori bir kanıt olarak tasnif etmiştir. Kendi kanaati halbuki onun da tıpkı ontolojik kanıt kadar a priori bir kanıt olduğudur. (Krş. Eberhard, *Vorbereitung*, s. 28.)

⁶ Bu noktada Kant Hume'un aşağıdaki pasajını aklında bulundurmuş olabilir: "Ve hipotezinin hangi kanıt şekli, Philo devam etti, Tanrı'nın birliğini ispatlayacak? Büyük bir insan sayısı bir ev veya geminin inşasında, bir şehir imarında, bir devletin kuruluşunda bir araya gelir: neden birkaç tanrı bir dünyanın tasarlanmasında ve oluşturulmasında bir araya gelmesin? Bu sadece insan işlerine o kadar çok benzerdir" (Hume, *Dialogues concerning Natural Religion*, Böl. V [New York, 1948], s. 39).

bir Tanrı'ya inandılar. Epikürüs hiçbir tanrının olmadığına veya veya bir tanrı varsa onun dünyayla bir ilişkisi olmadığına inandı. Diğerleri birçok tanrıya veya iyi ve kötünün yüce ilkelerine inandılar. Her biri dünyayı farklı bir bakış açısından gördüğünden bu meydana geldi. Biri en yüksek ahengin düzeninin sonsuz bir anlıktan çıktığını düşündü. Diğerleri her şeyi sadece oluş ve bozuluş, fiziksel yasalarına göre algıladı. Nihayet bir diğeri bütünüyle çelişkili amaçlarla, örneğin, depremler, kızgın volkanlar, şiddetli kasırgalar ve mükemmel olarak kurulmuş her şeyin yıkılışıyla ifade etti.

Tanrı kavramlarının ampirik olarak temellendirilmiş bu algılardan soyutlanması çelişkili sistemlerden başka bir şey doğurmaz. Dünyaya ilişkin tecrübemiz ondan bir en yüce gerçekliği çıkarsamaya izin vermeyecek kadar çok sınırlıdır. Mevcut dünyanın tüm mümkün dünyaların en mükemmel olduğunu savlayıp, buradan yaratıcısının en yüksek mükemmelliğe sahip olduğunu ispat etmeden önce, evvela dünyanın bütün hepsini; her vasıtayı ve onunla varılan her gayeyi bilmek durumundayız. Doğal teologlar kesin olarak bunu görmüşlerdir. Böylece onlar kanıtlarını sadece bir *prima causa mundi* [dünyanın ilk nedeni]nin varolduğunun bütünüyle ortaya konulmuş bulunduğu inandıkları noktaya kadar getirdiler, ve daha sonra da bir sıçramayla aşkın teolojinin içine düştüler ve buradan *prima causa mundi (ens originarium)*'nin ve dolayısıyla bir *ens realissimum*'un da mutlak olarak zorunlu olması gerektiğini ispatladılar. Burada fizikoteolojinin bütünüyle aşkın teolojiye dayandığını görüyoruz. Eğer aşkın teoloji doğru ve iyice temellendirilmiş ise fizikoteoloji mükemmel bir iş yapar ve en yüksek mükemmelle karşı tabiattaki çatışmalara dayandırılarak ileri sürülen bütün itirazlar kendiliğinden çökecektir. Çünkü bundan böyle *ens originarium*'un bir *ens realissimum* olduğunu tam bir kanaat noktasına kadar zaten biliriz ve bunun sonucunda onun her yerde en yüksek mükemmelliğinin izini bırakmış olması gerektiğini biliriz. Ve biliriz ki, her yerde en iyiyi görmüyorsak bu ancak bizim sınırlanmış ve basiretsiz olmamızdır, çünkü kendisinden en büyük ve en mükemmel sonucun kesin bir şekilde ortaya çıkması gereken bütünü ve gelecek sonuçlarını araştırma durumunda değiliz.

Bu üçünün dışında Tanrı'nın varlığı için spekülative kanıt yoktur. İlkçağ filozoflarının *primo motore* [ilk hareket ettirici] kavramı vardır ve onun varlığının zorunluluğu [da] maddenin kendi kendisini ilkin hareket ettirmiş olmasının imkansız olması sebebiyledir. Fakat bu kanıt zaten kozmolojik kanıtta içerilmiştir. Ve gerçekte genel bile değildir, çünkü kozmolojik kanıt sadece maddi dünyanın hareketi üzerine değil, değişim ve olumsuzluk düşüncesi üzerine kurulmuştur. Fakat bir kimse Tanrı'nın varlığını bütün insanların ona inanma ittifakından kanıtlamaya çalışırsa, bu tür bir kanıt

asla işlemeyecektir. Çünkü tarih ve tecrübe aynı şekilde bütün insanların hayaletlere ve cadılara da inanmış olduğunu ve onlara hala da inandığını bize öğretmektedir.⁷

Böylece bütün spekülasyon özünde aşkın kavramına dayanır. Fakat onun doğru olmadığını farz etsek, o zaman Tanrı hakkındaki bilgimizden vazgeçmeli miyiz? Asla. Çünkü o zaman sadece, Tanrı'nın varolduğu hakkında bilimsel bilgiden mahrum oluruz. Fakat büyük bir alan hala bize kalacaktır, ve bu Tanrı'nın varolduğu inancı veya imanı⁸ olacaktır. Bu imanı *ahlaki ilkelerden* a priori olarak çıkarsayacağız. Bu yüzden bundan böyle bu spekülatif kanıtlar hakkında kuşkular dile getirirsek ve Tanrı'nın varlığının farzedilen delillerini tartışırsak, bununla Tanrı'ya imanın temelini sarsmayacağız. Bilakis, pratik kanıtlar için yol açacağız. Biz sadece insan aklını kendinden hareketle Tanrı'nın varlığını apodiktik bir kesinlikle ispatlamaya çalışırken yanlış zanlarımızı ortaya koyuyoruz. Ancak her dinin bir ilkesi olarak Tanrı'ya bir imanı ahlak ilkelerinden edineceğiz.

Ateizm (yani, tanrısızlık veya Tanrı'nın inkarı) ya *kuşkucu* ya da *dogmatik* olabilir. İki bizzat Tanrı'nın varlığını veya en azından imkanını değil, sadece bir Tanrı'nın varlığının lehinde kanıtları ve özellikle onların apodiktik kesinliğini sorgular. Dolayısıyla, kuşkucu bir ateist yine de din sahibi olabilir, çünkü Tanrı'nın varolmadığını ispatlamanın varolduğunu ispatlamaktan daha imkansız olduğunu dahi içtenlikle kabul eder. O sadece insan aklının spekülasyon yoluyla Tanrı'nın varlığını kesin bir şekilde ispatlayabileceğini yadsır. Ancak diğer yandan o, insan aklının Tanrı'nın varolmadığını asla ortaya koyamayacağını eşdeğer bir kesinlikle kabul eder. Şimdi dünyanın hakimi olarak sadece mümkün olan Tanrı'ya inanmak, açıkça, teolojinin asgarisidir. Fakat ödevlerinin zorunluluğunu apodiktik kesinlikle zaten bilen her insanda bunun ahlaka neden olabileceği noktasında etkisi yeterince büyüktür. Bu bir Tanrı'nın varolduğunu doğrudan reddeden ve genelde bir Tanrı'nın varolabileceğinin imkansız olduğunu dile getiren ateisten bütünüyle farklıdır. Ya böyle dogmatik ateistler hiç olmadı, ya da onlar insanların en kötüsüydü, çünkü onlarda ahlakın bütün teşvik edici etkenler yıkılmıştır. Ve ahlak teizmiyle karşılaştırılacak olan bu türden ateisttir.

⁷ Eberhard insanların uzlaşması kanıtını dikkate almamakta Kant'a anlaşıyor: "İnsanların anlaşmasından çıkarsanan Tanrı'nın varlığı kanıtının kesinlikle kullanılması için oldukça fazla zorlukları vardır. Çünkü (1) küçük önerme (öncül) ye ilişkin olarak tarihsel araştırmaları gerektirmektedir, ve (2) büyük önerme (öncül) de tartışılacaktır, çünkü bir çok insanda Tanrı hakkındaki bilgi yanlışlarla ve hurafeye karışmıştır" (Eberhard, *Vorbereitung*, s. 60). (Eberhard muhtemelen kanıtın şuna benzer bir yol izleyeceğini düşünüyor: *Büyük önerme*: Bütün insanlar her ne üzerine uzlaşırsa doğrudur. *Küçük önerme*: Bütün insanlar Tanrı'nın varolduğu üzerine uzlaşıyor. *Öyleyse*, Tanrı vardır.)

⁸ *Glaube* ya basit bir şekilde "inanç" ya da (dini bağlamlarda) "iman" anlamına gelir. Aşağıda hangisi bağlama en uygun görünüyorsa öyle tercüme edilecektir ve başka hiçbir sözcük "inanç" veya "iman" olarak tercüme edilmeyecektir.

Ahlak Teizmi

Ahlak teizmi kuşkusuz eleştireldir, çünkü o, Tanrı'nın varlığı lehindeki spekülâtif kanıtların hepsini adım adım takip eder ve onların yetersiz olduğunu bilir. Doğrusu, ahlak teisti böyle bir varlığın var olduğunu apodiktik bir kesinlikle ispatlanmanın spekülâtif akıl için kayıtsız şartsız imkansız olduğunu iddia eder. Fakat o bununla birlikte bu varlığın var olduğundan kesinlikle emindir ve tüm şüphenin ötesinde pratik temellerde bir imana sahiptir. İmanını üzerine kurduğu temel sarsılmazdır ve asla yıkılamaz, tüm insanlık altını oymak için bir araya gelse de. O ahlaki insanın hiçbir zaman atılma korkusu taşımadan sığındığı bir kaledir, çünkü ona yapılacak her saldırı bir hiçle neticelenecektir. Dolayısıyla bu temel üzerine bina edilmiş Tanrı'ya bir iman matematiksel bir ispat kadar kesindir. İmanın temeli ahlak; salt akıl yoluyla apodiktik kesinlikle a priori olarak bilinen tüm ödevler sistemidir. Eylemlerin bu mutlak olarak zorunlu ahlakiliği özgürce eylemde bulunan rasyonel bir varlık fikrinden, bizzat eylemin tabiatından gelir. Bu yüzden hiçbir bilimde ahlaki eylemlere yükümlülüğümüzden daha sağlam veya daha kesin bir şey düşünülemez. Akıl bu yükümlülüğü bir şekilde inkar edebilseydi varlığını sona erdirmek durumunda olurdu. Çünkü ahlaki eylemler onların sonuçlarına ve şartlarına dayanmaz. Onlar insanlar için bir defada ve [insanların, ç.] hepsi için sadece kendi tabiatlarıyla belirlenmiştir. Bir kimse ancak ödevini yerine getirmeyi amaç edinmek suretiyle insan olur, ve başka türlü ya bir hayvan ya da bir canavardır. O böylece kendini unutup, ödevine karşı hareket ettiği zaman kendi akıllı aleyhine tanıklık eder ve onu kendi gözünde değersiz ve iğrenç yapar. Fakat ödevine riayet etmede bilinçli ise bu durumda bir insan bütün gayeler dünyasının zincirinde bir üye veya halka olduğundan emindir. Bu düşünce ona rahatlık ve güven verir. Onu içsel olarak asil ve mutluluğa layık eder. Ve onu tıpkı tabiat sahasında her şeyin birbirine bağlı ve birleşmiş olduğu gibi, ahlak sahasında diğer bütün rasyonel varlıklarla birlikte bir bütün oluşturabilme umuduna yükseltir. Şimdi insan Tanrı'ya imanını üzerine kurabileceği emin bir temele sahiptir. Çünkü her ne kadar onun erdemi her bencillikten uzak olması gerekiyorsa da, çekici baştan çıkarmaların bir çok isteği geri çevirdikten sonra, hala kendinde ebedi bir mutluluk için umut dürtüsünü duyabilir. O kendi tabiatında yerleştirilmiş olarak bulduğu ödevlerine göre hareket etmeye çalışır. Ancak o yine biteviye göz kamaştırmalarıyla bu ödevlere karşı koyan duyulara sahiptir, ve buna karşı durmada kendisine yardım edecek başka saiklere ve güçlere sahip değilse sonunda bu kamaştırmayla körleşecektir. Dolayısıyla onun kendi güçleriyle karşı karşıya gelmemesi için akıllı onu apodiktik kesinlikle kendileri için a priori verilmiş olarak bildiği bizzat bu buyrukların iradesi olduğu bir varlığı düşünmeye zorlar. O bu varlığı en mükemmel olarak düşünmek durumunda olacaktır, çünkü başka türlü onun ahlaki bu yolla gerçeklik kazanamaz. Kalbinin en derinindeki en küçük kıvılcıkları

ve eylemlerinin saiklerini ve niyetlerini bile bilecekse o *her şeyi bilen* bir varlık olmalıdır. Bunun için her şeyi bilmek yeterli olacaktır, sadece büyük bir bilgi yeterli olmayacaktır.

Bu varlığın, tabiatı bütünü eylemlerimin ahlakiliğine göre düzenleyecekse, keza *her şeye gücü yeten* olması gerekir. *Kutsal* ve *adil* olması gerekir, çünkü başka türlü ödevlerimi yerine getirmenin onu tam olarak memnun edeceğine ilişkin hiçbir umudum olmayacaktır. Buradan ahlak teistinin bütünüyle kesin ve belirlenmiş bir Tanrı kavramına, bu kavramı ahlakla uyumlu hale getirerek, sahip olabileceğini görürüz. Ve o aynı zamanda kuşkucu bir ateistin hücum ettiği her şeyi gereksiz kılar. Çünkü onun Tanrı'nın varlığının spekülâtif kanıtlarına ihtiyacı yoktur. Bu konuda kesinlikle ikna olmuştur, çünkü başka türlü o varlığının tabiatında yerleştirilmiş ahlakın zorunlu yasalarını reddetmek durumunda olacaktır. O böylece teolojiyi ahlaktan çıkarsar, ancak spekülâtif değil, pratik delilden; bilgi yoluyla değil, iman yoluyla. Fakat spekülâtif bilgi açısından bir aksiyom ne ise, pratik bilgimiz açısından zorunlu bir pratik bir hipotez o'dur. Dolayısıyla dünyanın erdemli bir idarecisinin varlığı *pratik aklın zorunlu bir postülasıdır*.